

Mannen rond Spinoza

Wim Klever

*Lezing voor de Amsterdamse Spinoza Kring
Amsterdam, 14 december 2009*

Beste mensen, laat ik vooropstellen dat ik zeer vereerd ben met de uitnodiging van de Amsterdamse Spinoza Kring, om in deze stad, waar het allemaal zo heftig is begonnen, een voordracht te houden. Deze uitnodiging heb ik maar wat graag aanvaard, te meer daar de Vereniging Het Spinozahuis, wegens inhoudelijke onenigheid, die is verworpen tot persoonlijke tegenstellingen, mij reeds een twintigtal jaren niet meer uitnodigt voor deelname aan colloquia of optredens in plechtige herdenkingen, die er de afgelopen jaren verscheidene zijn geweest. Wrok daarover is mij niet bespaard gebleven, ik ben ook een mens, en zoals Spinoza Terentius pleegde aan te halen: niets menselijks is mij vreemd. Is het niet onvoorstelbaar, dat iemand die de historische Spinoza-studie met een tiental hoogst belangwekkende ontdekkingen op nieuwe sporen heeft gezet en daarvoor in buitenlandse literatuur tot op de dag van vandaag (ook op internet) allerwegen erkenning krijgt, in het binnenland niet mag meedoen als er iets te vieren valt? Ik denk aan de recente conferentie over ‘Spinoza en de wetenschap’ in het Trippenhuys of de plechtige herdenking in de Westerkerk. Dit acht ik schandelijke discriminatie, die de Rijnsburgse Spinoza-maffia zelf diffameert en mij pijn doet. Maar wees gerust, de pijn is goed te verdragen dankzij de vreugde die ik aan Spinoza’s teksten en aan resultaten van voortgaand onderzoek beleef.

Maar ter zake. Ik ben gevraagd een voordracht te houden over mijn boek *Mannen rond Spinoza. Presentatie van een emanciperende generatie 1650-1700* (Hilversum 1997), dat een week voor de herdenking van het 100-jarige bestaan van de Vereniging Het Spinozahuis verscheen en toen tot onaangename verrassing van de toenmalige voorzitter Herman de Dijn door de uitgenodigde feestredenaar Jonathan Israel werd getoond en geprezen als een waarlijk vernieuwend werk. Dat was nou niet de bedoeling! Het mocht niet waar zijn van deze voorzitter, die protesteerde en hem kritiseerde. Israel hanteerde het vervolgens, met tal van verwijzingen uiteraard, als uitgangspunt, bron en inspirerend schema voor zijn eigen *Radical Enlightenment*, dat enkele jaren later (2001) verscheen. Weinigen in Nederland hebben gezien (of willen zien) wat de werkelijke verhouding was tussen deze twee boeken. Zo niet mijn collega en vriend Jonathan zelf, met wie ik nog steeds ten nauwste samenwerk over betekenis en invloed van onze gemeenschappelijke held.

Ik was en ben nog steeds trots op wat ik in dit boek heb gedaan: Spinoza terugplaatsen in de Amsterdamse kring van geleerde vrienden, die tezamen de Gideonsbende vormden, d.w.z. de kleine troep van uitgelezen strijders voor de vernieuwing van het denken en de nodige reformatie van de maatschappij. De pejoratieve term ‘bende’ is afkomstig van de Remonstrantse hoogleraar aan het einde van de 17^e eeuw, Philippus van Limborch, die juist door Spinoza in een geestelijke crisis was geraakt. Mijn eigen benaming, ‘Amsterdamse Kring’, heb ik bewust ingevoerd ter vervanging van de titel van Meinsma’s boek van 1896 over *Spinoza en zijn kring*. Men kan immers met evenveel of zelfs meer recht spreken over *Van den Enden en zijn kring*. Luistert u eens naar het getuigenis van een rondreizende Deense geleerde in de anatomie, dat ik in 1989 mocht ontdekken in de Koninklijke bibliotheek van Kopenha-

gen. Deze Borrichius schreef in zijn dagboek in September 1661 over zijn verblijf in Amsterdam:

Hier zijn er atheïsten, waaronder vooral Cartesianen, zoals Van den Enden, Glasemaker etc., die ook anderen daarin onderwijzen. Het is niet zo dat zij het atheïsme verkondigen. Zij spreken vaak over god, maar onder god verstaan zij niets anders dan dit hele universum, zoals overtuigend blijkt uit een zeker onlangs vervaardigd Nederlandstalig anoniem geschrift, dat heel kunstig is opgesteld... Van den Enden ontkent alle heilige dingen. Zijn religie is geen andere dan die van de gezonde rede. Hij ontkent dat Christus god is ... Van den Enden heeft manuscripten over de geheimen van zijn filosofie aan vrienden toevertrouwd.

Van den Enden is voor het oog van de zich informerende vreemdeling duidelijk het centrum van de Amsterdamse radicale cartesianen. Hij wist dat de jonge Spinoza ook had behoord tot de radicale stoottroep. Hij had hem kort tevoren bezocht in Rijnsburg. Maar de goddeloze 'taelmeester', zoals de predikanten hem kwaadwillig aanduiden, was in eerste instantie de drijvende kracht, zelfs voordat hij in botsing kwam met de Amsterdamse autoriteiten vanwege zijn ongehoord revolutionaire politieke ideeën. Spinoza, zijn leerling, volgeling, tijdelijk huisgenoot en medewerker in de Latijnse school, vormde met hem een onverwoestbaar filosofisch duo, dat al snel een trio, kwartet, kwintet etc. werd toen andere geleerden, meestal ook oud-leerlingen van Van den Enden en inmiddels doctores uit de Leidse medische faculteit zich bij hen aansloten: hetzij gegrepen door Van den Endens onweerstaanbare furie tegen heersende politieke wantoestanden, hetzij gefascineerd door de gedurfde natuurkunde van hem en van het jonge talent uit zijn omgeving.

Het is ongelooflijk wat hier in korte tijd gebeurt: een nieuwe taalkunde, een nieuwe menskunde, een nieuwe natuurkunde, een nieuwe politieke theorie. Het krijgt allemaal zijn beslag in een serie fenomenale geschriften die in niets onderdoen voor Spinoza's eerstelingen van de zestiger jaren (KV en PPC). In mijn boek beperk ik mij niet tot bio- en bibliografische informatie hierover maar ga ik diep in op hun rijke inhoud. In tal van opzichten wordt Spinoza's programma door hun geschriften toegelicht, aangevuld en verder uitgewerkt. Bovendien beperk ik mij niet tot de typisch Amsterdamse vrienden als Pieter Balling, Adriaan Koerbagh, Lodewijk Meijer en Jarig Jelles, maar wordt de kring van respectabele en zeer geleerde *Mannen rond Spinoza* verbreed tot personen die hem in een latere periode in de Leidse regio, in Voorburg, en Den Haag ten zeerste waren toegedaan en zich in polemieken aan zijn kant schaarden: Johannes Hudde (een Leidse relatie), Abraham Cuffeler, Ehrenfried von Tschirnhaus, Petrus van Balen en Burchard de Volder. Stuk voor stuk grote, ja zeer grote geleerden, geen saaie epigonen, maar creatieve wetenschapsbeoefenaars, die mede door zijn virus waren besmet.

Het boek heeft niets aan actualiteit ingeboet en is ook door Israel's waarlijk meesterlijke en imposante Engelstalige uitbreiding niet achterhaald, omdat het de teksten zelf presenteert en analyseert. Wel zou ik thans, moest ik het opnieuw uitgeven, een drietal nieuwe hoofdstukken toevoegen. De twaalfde man zou Bouwmeester zijn, over wiens belangrijke, kritisch constructieve rol in Spinoza's latere ontwikkeling ik het artikel *Hoe men wijs wordt* schreef in *De Zeventiende Eeuw* (thans op internet op de website van Stan Verdult: <http://www.benedictusdespinoza.nl/www.benedictusdespinoza.nl>). Als dertiende man rond Spinoza zou Christiaan Huygens een plaats krijgen, met wie hij in Voorburg intensieve gesprekken voerde, met wie hij samen gestalte gaf aan een nieuwe optica en die hij met succes deelgenoot maakte aan de principes van zijn kritiek op de Cartesiaanse fysica. Ik schreef daarover een artikel in het tijdschrift *Geschiedenis van de Wiskunde en Natuurwetenschap* onder de titel "*Spinoza en Huygens. Een geschakeerde relatie tussen twee fysici*", dat onge-

wijzigd zou kunnen worden toegevoegd, temeer daar het door latere historici (zoals Fabien Chareix) wordt gebruikt voor de bijstelling van het beeld van onze grote Huygens.

En zeker zou ik ook de wereldwijd vermaarde Engelse filosoof John Locke na Van den Enden als tweede of derde man een plaats toekennen in het gezelschap *Mannen rond Spinoza*. Hoezo dat, zal uw reactie zijn? Die twee hebben elkaar toch nooit gekend, laat staan ontmoet? Locke heeft toch zijn beroemde en zeer invloedrijke hoofdwerken pas 13 à 14 jaren na Spinoza's dood geschreven en gepubliceerd? Ja wel, maar wacht even met uw kritiek. De allereerste briefwisseling van Spinoza was met Heinrich Oldenburg (1661-1665) en deze Oldenburg was als secretaris van de Royal Society in Londen de bemiddelaar tussen Spinoza en de Engelse natuur- en scheikundige Robert Boyle. Boyle stuurde zijn experimentele onderzoeksrapporten naar Spinoza voor commentaar, die deze per kerende post in uitgebreide vorm leverde. Locke nu was een intimus van Boyle, die dagelijks bij hem in Oxford in- en uitging en in zijn laboratorium meewerkte aan zijn experimenten. In brief 32 onthulde Spinoza op speciaal verzoek uit Oxford de kern van zijn filosofie aan de hand van het voorbeeld van een wormpje in ons bloed:

Aangezien nu alle lichamen op dezelfde wijze kunnen en moeten worden opgevat als wij hier het bloed hebben opgevat (alle lichamen worden immers door andere omgeven en worden over en weer door elkaar bepaald tot hun bestaan en werking op zekere en gedetermineerde wijze...) volgt hieruit dat elk lichaam, voor zover het op zekere wijze gemodificeerd bestaat, moet worden beschouwd als deel van het hele universum, met zijn geheel overeenkomt en met de overigen samenhangt. En omdat de natuur van het universum niet, zoals de natuur van het bloed, beperkt is, maar in absolute zin oneindig, worden zijn delen door de natuur van deze oneindige macht op oneindige wijzen bepaald en gedwongen om oneindig veel veranderingen te ondergaan.

In Oxford stond men perplex en was men zeer ingenomen met de uiteenzetting. *Perplacent*. Zij waren er heel blij mee. Vooral Locke moet dat zijn geweest, zoals blijkt uit de overname uit Spinoza's brieven van tal van passages in zijn latere werk. En toen hij dan in 1663 ook nog eens Spinoza's eerste werk, de geometrische kritiek op Descartes' *Beginselen van de Wijsbegeerte* (PPC/CM) onder ogen kreeg, was hij niet meer te houden van enthousiasme en schreef hij in zijn dagboek: "Spinoza: Wat is er door hem nog meer geschreven behalve deel 1 en 2 van de *Principia Philosophiae* van Descartes". Dezelfde vraag met betrekking tot Lodewijk Meijer, die Spinoza's diepste gedachten had onthuld in het voorwoord. Locke was voorgoed besmet door het Spinozistische virus en heeft in zijn verdere werk van veel latere datum in feite weinig anders gedaan dan Spinoza's TTP en *Ethica* op hoogst originele manier verwerken, zo men wil recyclen. In vele jaren studie ben ik tot de overtuiging geraakt dat er geen beter commentaar bestaat op Spinoza's kennistheorie en op zijn politieke theorie dan juist het werk van Locke. In dit opzicht sta ik diametraal tegenover de opvatting van vriend en collega Jonathan Israel, volgens wie Locke een vertegenwoordiger van een afgezwakte of gematigde verlichting zou zijn. Allerm minst is dat het geval. Ik heb het aangetoond in mijn boekje *John Locke (1632-1704). Vermomde en miskende Spinozist* (2008). Wij mogen trots zijn op onze Locke, die zijn hoofdwerk *nota bene*, als asielzoeker, in ons land, en wel hier op een schuiladres in Amsterdam, heeft geschreven [zie Engelse versie: http://www.benedictusdespinoza.nl/lit/Locke'sDisguised_Spinozism.pdf http://www.benedictusdespinoza.nl/lit/Locke's_Disguised_Spinozism.pdf].

Het wordt misschien tijd om de mannen die ik in mijn boek wél had opgenomen, wat meer van een profiel te voorzien. Vooraf moet ik dan echter toch nog even aan de orde stellen van welk profiel van Spinoza ik uitga. Want van Spinoza zijn er meerdere soorten. Je hebt een CDA-Spinoza die in Nijmegen of Leuven woont en in Het Spinozahuis is gevestigd. Je hebt een liberale Spinoza, die vooral dierbaar is aan enkele rechtse Amerikaanse auteurs als Feuer

of Nadler, maar ook wel door de VVD wordt gecultiveerd. Je had voorheen de communistische Spinoza van Karl Marx, Louis Althusser en onze vroege sociaaldemocratie (Herman Gorter). Mij distantiërend van al deze ideologische vervormingen stel ik voorop, zonder de juistheid van dit standpunt hier te kunnen bewijzen, dat ik uitga van Spinoza de natuurkundige. Spinoza was allerm minst filosoof in de betekenis die men thans aan dit woord hecht. Zijn filosofie (met ph) had in het geheel niets te maken met het soort vrijblijvende en losse speculeren, dat wordt bedreven door de zogenaamde beroepsfilosofen aan onze universiteiten. Spinoza deed scheikundige en hydrostatische experimenten, discussieerde op gelijke voet met Huygens en de Amsterdamse burgemeester Hudde over alle aspecten van de theoretische en praktische optica, Spinoza was volgens Leibniz en Oldenburg een mathematisch genie, die zich tot het einde van zijn leven bezighield met de wiskunde van de kwadratuur van de cirkel. En bovenal was zijn uitgangspunt de algemene fysica van Descartes, die hij in het eerste deel van de *Ethica* ontdeed van zijn inconsistenties en aldus hervormde en vernieuwde. Ten slotte is zijn hele *Ethica* niets dan een fysische menskunde, een beschrijving en verklaring van het menselijk gedrag op basis van de algemene wetmatigheden van de natuur, geen andere wetten dan die wij ook gebruiken voor andere natuurfenomenen (dus zonder uit te gaan van *speciale* gegevens van ons bewustzijn die enkel onszelf betreffen).

De eersten die dit, althans naast Locke in Engeland, zagen gebeuren waren de vroege Amsterdamse vrienden Balling, Bouwmeester en Meijer. Meijer had in zijn op verzoek van Spinoza geschreven doortrapte Praefatio van de PPC/CM al duidelijk gemaakt dat Spinoza de hele scholastieke metafysica van Descartes overboord zette ten gunste van de fysica. Balling bezorgde meteen een Nederlandse vertaling in 1664, waaraan Bouwmeester het veelzeggende gedicht toevoegde:

tZij men u noeme een vrucht uit beter brein gheteeldt,
Oft dat ghy uit Des Cartes zijt herbooren,
Klein Boexke, deze Gheest, die door uw blaadren speelt,
Is eighen, en by niemant ooit te vooren
Zo rijk ghevonden, 't welk my dwingt uws Maakers Naam,
En lof aan de sterren te verheffen ...

Adriaan Koerbagh verwerkt Spinoza's ongehoord naturalistische fysica in zijn *Een ligt schijnende in duystere plaatsen* (1668), een geschrift dat de zogenaamd vrije Republiek toch niet kon toestaan en dat hem uiteindelijk zijn leven kostte. Wij mensen, legt hij uit, zijn niets dan bestaanswijzen van het ene, oneindige en zelfstandige Wezen, dat niet slechts geest is. Het aanschijn der wereld wordt *door de beweging van de stof* geschapen en voortdurend veranderd. Mensen zijn producten van andere delen van het universum. En daarmee basta. Alle geloofsmystificaties moeten het ontgelden. Handel en wandel van mensen, hun geluk (ja ook) en ongeluk, zijn effecten van natuurprocessen.

In zijn *Enervatio* (1675), pseudo-weerlegging van *Tractatus theologico-politicus* (1670) gaat de langs slinkse wegen goed geïnformeerde Rotterdamse wijnkoopman Johannes Bredenburg een stap verder. "Alle modificaties van de Natuur bestaan noodzakelijkerwijs". Dat geldt ook voor de modificatie 'mens'. Maar al die modificaties van de Natuur bestaan, meer gespecificeerd, *door elkaar*. Zij vormen in hun ondoorgrondelijke bewegingen, aaneenschakelingen en intercausaliteit een *circulair* proces zonder enige evolutionaire vooruitgang. Ik zou hierover vele mooie bladzijden tekst uit mijn boek kunnen voorlezen, maar de toegemeten tijd verhindert zulks. Bredenburg was onafhankelijk van de TTP ingewijd in Spinoza's geheime leer en wist in 1675 zelfs dat hij later in de *Ethica zou gaan* vaststellen en bewijzen

dat er niets is dan *Een Substantie* en dat haar modi, inclusief de mens, gelijkwaardig zijn. Twee jaar voor de verschijning van de *Ethica* schrijft hij:

Om die reden kan men niet met meer recht van de mens beweren dat hij denkt dan van het water of het hout. Men kan alleen zeggen, dat hij, door de eeuwige noodzakelijkheid der wisselwerking der oorzaken, 'n modificatie of bepaling in het denken van de natuur heeft ontvangen, waardoor hij evenwel niet minder op zekere en bepaalde wijze tot bestaan en werken wordt bepaald als de overige individuen der natuur.

Helaas, ik moet het even kwijt, is de huidige voorzitter van het Spinozahuis Wiep van Bunge, er in zijn onder mijn leiding voorbereide voortreffelijke proefschrift niet in geslaagd door te dringen tot de wetenschappelijke kern van dit geschrift.

Een andere vriend van Spinoza, die in een Amsterdamse studiegroep van de tachtiger jaren der eeuw zelfs 'summus amicus' (top-vriend) van Spinoza werd genoemd, is nu aan de beurt. Abraham Cuffeler kende Spinoza uit zijn Haagse tijd en publiceerde in 1684 zijn *Pantosophiae Principia* (beginselen van de alwetenschap). Sinds jaar en dag verdedig ik dat wij in dit belangrijke werk een kapitale toelichting krijgen op Spinoza's fysica, die hij naar eigen zeggen (brief 83 aan Tschirnhaus) wegens tijdgebrek nog niet had kunnen uitwerken. In een voorafgaande brief (81) had hij gesteld, dat de beginselen van de Cartesiaanse fysica, die zijn uitgangspunt waren geweest, "nutteloos, om niet te zeggen absurd zijn". Het waarom van deze uitsmijter wordt door de intimus Cuffeler duidelijk verklaard. Zijn hele werk is geïnspireerd "door een filosoof van grote faam, wiens jammerlijke ontijdige heengaan door de literaire wereld nooit genoegzaam zal kunnen worden betreurd, zoals zijn zeer geleerde geschriften getuigen, die in bijna aller handen zijn, hoewel zij door zeer weinigen worden begrepen". Zijn explicatie van Spinoza's fysica is gebaseerd op de bekende en absoluut centrale propositie over de universele causale interdependentie der dingen, propositie 1/28, die zegt dat alles wat hoe dan ook bestaat of werkt, bestaat of werkt als gevolg van een veelvoud van externe causale inwerkingen, in reeksen van processen, die nimmer eindigen, *usque in infinitum*. Dit geldt met name ook, zo gelieft hij met nadruk toe te voegen, voor het *voortbestaan* van iets of van zijn werkingen, ongeacht of dat ding nu in rust of beweging is, "op dezelfde wijze als een steen door naburige lichamen-in-beweging gedetermineerd wordt tot het in beweging komen in deze of die richting *en tot het voortzetten van die beweging*". Het is vooral op dit punt dat Descartes (en met hem miljarden van onze tijdgenoten) dwaalt, namelijk waar hij inertie (traagheid) een eigenschap van de materie noemt. Niets bestaat of werkt ook maar in enig opzicht uit of krachtens zichzelf. Al wat bestaat of werkt, doet zulks genoodzaakt door uitwendige of omgevingsfactoren.

Descartes hallucineert (sic), wanneer hij genoemde natuurwetten tracht te illustreren en te verklaren met het voorbeeld van projectielen. Er bestaat, zegt hij, geen andere reden, waarom geworpen voorwerpen enige tijd in beweging blijven nadat ze van de werpende hand gescheiden zijn, dan omdat zij, eenmaal bewogen, voortgaan te bewegen, totdat zij door lichamen die weerstand bieden vertraagd worden; het is evident dat zij gewoonlijk door de lucht of door andere vloeistoffen waarin zij bewegen, een weinig vertraagd worden en dat hun beweging daarom niet lang kan duren. Indien men dus een andere reden dan bovengenoemde natuurwetten kan aangeven, waarom projectielen nog in hun beweging volharden, zal daardoor zijn aangetoond, dat Descartes deze wetten niet bevestigd heeft met het voorbeeld van projectielen, ja, dat hij de beweging van projectielen en veel andere zaken, die daarmee te maken hebben, niet wetmatig heeft verklaard. Wij zullen nu met enkele voorbeelden proberen te bevestigen dat de aard van beweging en rust optimaal verklaard kan en moet worden door de pressie van de materie alleen.

En luistert u nu, zo u wilt, eens aandachtig naar de volgende briljante en authentieke toepassing van Spinoza's onvoorwaardelijke verwerping van het Cartesiaanse en later ook Newtoni-

aanse traagheidsbeginsel, nadat hij gesteld heeft dat geen enkele beweging mogelijk is dan als effect van aangrenzende, pressie uitoefenende lichamen:

Hiertoe moeten ook de bewegingen worden gerekend, waardoor vissen zwemmen, vogels vliegen, beesten en mensen voortschrijden of springen, en die in geen enkele opzicht te onderscheiden zijn van de bewegingen der overige lichamen. Overal en altijd moeten er bepaalde externe lichamen zijn die het bewogen lichaam bewegen en hun beweging mechanisch tot stand brengen [via hersenimpulsen, zenuwen en spieren, *WK*], juist zoals een klok werkt, welks raderen door een aangehecht gewicht tot draaiing worden gebracht. Men spreekt derhalve zeer oneigenlijk, wanneer men de dierlijke lichamen zichzelf bewegende lichamen noemt. Geenszins is het ook toelaatbaar om de bewegingen van het dierlijke en menselijke lichaam toe te schrijven aan een ingeboren bewegingsprincipe of aandrijvend vermogen [wil, *WK*]. Door zo te spreken maakt men een zaak die niet moeilijk is, volslagen duister.

Het zal ondertussen overduidelijk zijn dat Spinoza's menskunde (ethica) op de kennistheorie en fysica is gebaseerd, zoals hij de Dordtse graanhandelaar Blijenbergh liet weten. Ik zou dolgraag nog meer citaten willen laten horen uit de rijke schat aan toelichtingen op Spinoza's fysica die wij via zijn geleerde vrienden in de schoot krijgen geworpen. Een Leidse hoogleeraar wis- en natuurkunde, die – toen Spinoza nog leefde – ‘heerlijke vergaderingen’ met hem had gehad, komt daar zeker voor in aanmerking. Burchard de Volder is zijn naam. Als eerste en enige heb ik aan de hand van reisverslagen van Duitse reizigers die ik in een Poolse bibliotheek in Breslau aantrof, kunnen vaststellen dat hij een crypto-Spinozist van het zuiverste gehalte is. Bijgevolg ben ik met grote belangstelling zijn geschriften en langdurige polemieken met Leibniz gaan bestuderen, die naar mijn inschatting (thans ook volgens anderen, die de desbetreffende correspondentie uitgeven) door De Volder met vlag en wimpel is gewonnen. Uit het enkele jaren geleden verschenen boek van Matthew Stewart over *The courtier and the heretic* hebt u kunnen opmaken dat ook aan het einde van de 17de eeuw Leibniz de maat wordt genomen met de criteria van Spinoza's fysica. Als Leibniz De Volder daarvan kwaadaardig beschuldigt en zijn naam in de publiciteit onnodig verbindt met die van Spinoza, is De Volder zeer verontwaardigd. Niettemin, hij geeft toe dat het Spinozisme zijn ziekte, zijn *morbus* is. En die besmetting gaf hij door aan zijn eminente leerling Boerhaave, welke invloed ik in een ander boekje (2006) omstandig heb getraceerd.

Ter completering van het overzicht wordt het nu hoog tijd dat wij aandacht besteden aan twee andere reuzen uit Spinoza's omgeving, Van den Enden en Lodewijk Meijer, wier werken van onschatbare betekenis zijn voor elke student die zich in het Spinozisme verdiept. De grootheid van Lodewijk Meijer in de Amsterdamse *scene* (ook letterlijk: de Amsterdamse toneelwereld) kunnen wij moeilijk overschatten. Hij was niet alleen met Van den Enden atheïstisch Cartesiaan, maar ook trendsettend toneeldichter. Spinoza schreef hem, ‘zijn eminente en zeer beroemde vriend’ (zoals hij hem aansprak) de sprankelende wiskundige brief 12 *Over het Oneindige* en vertrouwde hem vervolgens de inleiding tot en het toezicht over zijn eerste publicatie toe. Kort daarop deed Meijer in 1665 de Hollandse academische wereld verstomd en versteld staan met zijn buitengewoon gedurfde traktaat *Philosophia S. Scripturae Interpres* (Filosofie de uitlegster der H. Schriftuur, 1666)). Dit werk biedt het methodologisch programma voor een wetenschappelijke exegese van de Schrift, precies zoals Spinoza het vijf jaren later zou uitvoeren in zijn *Tractatus theologico-politicus*. Het is dan ook niet zonder reden dat de twee werken later door beider vriend en uitgever Jan Rieuwertsz in een zogenaamde convoluut in één band werden gepubliceerd onder een valse titel: het ging immers om hetzelfde. Zoals na de verschijning van Spinoza's TTP een storm van verontwaardiging losbrak en een grote reeks scherpe veroordelingen en refutaties het licht zag, was dat ook reeds het geval met de goddeloze aantasting van de Schrift door de zogenaamde ‘paradoxe’ theoloog, die aan het slot van zijn boek Spinoza's boek zelfs aankondigde. Jaren lang heb ik in binnen- en buitenland gevochten tegen de heersende misvatting dat Spinoza en Meijer niet op

één lijn zouden liggen. Met tal van argumenten heb ik aangetoond dat dit wel zo is en kon ik daarvoor Spinoza zelf aanhalen die in een brief aan Ostens zegt dat hij in de TTP diegenen heeft bestreden, “die ontkennen dat de rede of de filosofie de uitlegster van de Schrift is”. Maar tevergeefs voor de verstokten, wier naam en faam aan een misvatting zit vastgeroest. U kunt zich voorstellen dat ik nogal verheugd was over het tweedelig werk (N.B.) van een Italiaanse onderzoeker met de naam Roberto Bordoli onder de titel *Ragione e Scrittura tra Descartes e Spinoza* (1997 en 2001) in welk gedegen onderzoek ik volledig in het gelijk werd gesteld.

In de zestiger jaren komt ook het filosofische talent van Van den Enden tot volle bloei. U weet wellicht reeds hoe ik in de archieven van de Bibliothèque Nationale in Parijs in 1990 tot de ontdekking van zijn kapitale politieke werken kwam. Speurend in de Franstalige verslagen van het proces dat hij als gearresteerde vrijheidsstrijder en samenzweerder tegen de dictatuur van Lodewijk XIV moest ondergaan, lees ik tot grote verbazing en verrassing zijn ja-antwoord op de vraag van de rechter, of *Vrye Politijcke Stellingen*, welke titel op een stuk papier stond, een werk van zijn hand is. Niemand wist tot dan toe dat Spinoza's meester in de Latijnse taal auteur van een politieke verhandeling was. Spoedig daarna trof ik het onbekende en ongelezen pseudonieme werk aan in de pamfletten-catalogus van de Universiteitsbibliotheek alhier en was het daarmee definitief op zijn naam gesteld. De ontdekking was op slag wereldnieuws in de media. Spinoza's leermeester een politiek filosoof van groot kaliber. Uit het voorwoord van dit werk kwam ik te weten dat Van den Enden ook in 1662 reeds een zwartboek had gepubliceerd over zijn mislukte onderhandelingen met de kolonieskamer van de stad Amsterdam ter verkrijging van gunstige voorwaarden voor de emigratie van kandidaat-kolonisten naar Nieuw-Nederland in Amerika. Ook dit pamflet, *Kort Verhael*, was nog in enkele bibliotheken terug te vinden. Ook hierin had hij zijn politieke inzichten vorm gegeven in het ontwerp voor de constitutie van een vrije samenleving. Sindsdien heb ik Van den Enden's werk in oud-Nederlands, in hertaling en (sinds vorig jaar) ook in een Engelse vertaling heruitgegeven en verscheidene malen ingeleid, becommentarieerd en samengevat. Ook in *Mannen rond Spinoza* moest ik uiteraard een hoofdstuk wijden aan zijn vernieuwende politicologie. Ik kan u verzekeren: Van den Enden is de eerste waarlijk grote politieke filosoof in de hele geschiedenis van het Westerse denken die voluit de democratie, de directe democratie wel te verstaan, verdedigt als de enig mogelijke basis voor verkrijging van algemeen welzijn in een moderne samenleving. Hij ontwikkelt daarvan op magistrale wijze de principes en geeft er tevens een elementaire uitwerking van. Maar wat meer is: zijn politicologie is dezelfde, ja echt dezelfde, als die welke Spinoza ontwerpt in zijn drie politicologische traktaten: de TTP, deel 4 van de Ethica, en de TP. Spinoza's werk is doordrenkt van de politieke vrijheidsidealen van de meester. Spinoza hanteert dezelfde beginselen en gebruikt dezelfde argumenten ten gunste van dezelfde politieke organisatievorm. En wat nog meer is: hun politieke geschriften zijn hoogst actueel voor de revolutionaire hervorming van onze verkalkte pseudo-democratie. Maar zoals bij tal van andere ontdekkingen met betrekking tot Spinoza kreeg ik ook hier te maken met de weerbarstigheid van professorale waanwijsheid van De Dijn en Van Bunge, die hun ogen sloten voor het genie Van den Enden achter het genie van Spinoza. Buitenlandse onderzoekers konden geen kennis nemen van de Nederlandse teksten van Van den Enden en hielden zich dus afzijdig van de discussie. Alleen Jonathan Israel kan Nederlands lezen en geraakte ten volle overtuigd van de kolossale invloed van Van den Enden op Spinoza en op velen van diens vrienden. Kijkt u maar in zijn twee dikke standaardwerken *Radical Enlightenment* en *Enlightenment Contested*: Van den Enden is daarin massief present als filosofische initiator en blijvende inspirator van de Amsterdamse Kring rond Spinoza. Een standbeeld of monument voor deze martelaar van het vrije denken en strijder voor een nieuwe politieke orde zou Amsterdam zeker niet misstaan. De verleiding is ook groot om u een aantal

citaten te laten horen van de bijna links-extremistische krachttaal van de fantastische *Vrye Politijcke Stellingen*, maar ik moet daar van afzien omdat de tijd daarvoor ontbreekt en het voordragen daarvan mij misschien te veel zou vermoeien.

Ik ga afsluiten. Ik heb geprobeerd u iets te vertellen over mijn persoonlijke Spinoza studiën en onderzoekingen in de vorige eeuw, die hebben geleid tot het schrijven van *Mannen rond Spinoza*. Ik heb u ook laten weten, dat ik het boek thans zou willen aanvullen met hoofdstukken over Johannes Bouwmeester, Christiaan Huygens en John Locke. Deze Engelsman verdient ook daarom een ereplaats, omdat hij aan het einde van de eeuw in een geheim conclaaf filosofische contacten had met burgemeester Hudde en via hem de radicaal democratische ideeën van Van den Enden en Spinoza hun weg vonden naar de *Declaration of Independence* en de constitutie van Amerika.

Wat in de commerciële wereldmetropool Amsterdam in korte tijd, voornamelijk de zestiger jaren, tot stand kwam aan hoogst originele en substantiële geschriften met onorthodoxe inhoud van blijvende betekenis, heeft zijn weerga niet in de Westerse geschiedenis. Men kan deze periode van wetenschappelijke hoogconjunctuur, waarvan ik nog lang niet alle exponenten heb vermeld, alleen vergelijken met het bloeitijdperk van de Griekse filosofie in de vierde eeuw voor Christus, met het Mahayana van Nagarjuna in de tweede eeuw na Christus in India en met het Zen Boeddhisme van Hui-Neng en Lin-chi onder de Tang-dynastie. in de 8ste en 9^e eeuw van China. Amsterdam beleeft hier niet minder dan een explosie van vlamme brandstof, die oude denkrampen verkruimelt of verast en de heersende maatschappelijke ordeningen op zijn kop zet en voert tot revolutie. Hier is het startpunt van de Verlichting, die eerst de Engelse (naast Locke ook Mandeville en bovenal David Hume), dan de Franse en Duitse hoofden in beslag neemt. Ik schreef in het laatste hoofdstuk ("Het einde der zeventiende eeuw") dat de Hollandse Verlichting een diepte vertoont, die in de daaropvolgende eeuwen niet werd overtroffen, doch wel op grote schaal werd verbreed. En zo is het.

© W.N.A. Klever, 2009